

RELIGIOZNOST CRNE AFRIKE

Martin Kirigin

U drugoj se polovici rujna u Rimu (Sant'Anselmo) održava redoviti kongres svih benediktinskih opata i priora, koji se saziva svake šeste godine. Uz tekuće predmete s raznih područja glavna će tema dvotjednog zasjedanja biti: *Proučavanje i svjedočanstva o mističnom doživljavanju Boga u monaškom životu*. Posebna je komisija izradila i interesantima razaslala više studija i izvještaja o tom predmetu. On je suvremen i važan također i stoga što je duhovnost našega vremena djelomično došla u krizu, i zbog toga što je »teologija o mrtvom Bogu«¹ na neki način dovela u pitanje ne samo dosadašnje umsko poznavanje Boga već i njegovo iskustveno doživljavanje.

Posebno su zanimljivi izvještaji koji su za to raspravljane došli s crnog kontinenta.² U Africi je naime u zadnjim desetljećima osnovano dvadesetak benediktinskih naseobina u kojima se evropski monasi nastoje što više približiti geniju dotičnog naroda ili plemena te odgojiti domoroce koji će benediktinske ideale posve primijeniti na način mišljenja, moljenja i djelovanja tih naroda.³ U tom su pogledu velik posao već obavili belgijski benediktinci u Zairu (Kongo), a slijedila su ih vrlo prodorno njemačka subraća Kongregacije sv. Otilije u nekadašnjim njemačkim kolonijama. Nakon enciklike Pija XII *Fidei donum* (1957) na isti su se posao u raznim krajevima crne Afrike dali još francuski i švicarski benediktinski pioniri. Počeci su prilično skromni, ali i nadobudni pa im je opat primas amerikanac Rembert Weaklad posvetio mnogo vremena i zanimanja sa svoja tri nedavna putovanja i s izvještajima o njima.

Budući da se tu radi o prilagođivanju naše Crkve vremenskim i mjesnim prilikama,⁴ možda će i čitatelje ovoga časopisa zanimati opis podloge na kojoj misionari podižu među Afrikancima evanđeosku zgradu. Nešto će trajno učiniti samo ako budu poznavali i uvažavali dotičnu

¹ Za one koji su manje upućeni u suvremene teološke tokove treba reći da se tim nazivom ne misli stavljati u sumnju sam Božji opstanak, već da je Božje bivstvo dobrano drukčije nego ga zamišljaju njegovi obični poklonici. Značajno je da je taj materijal za raspravljanje na spomenutom kongresu objavljen u knjizi koja nosi naslov: *Dio živo o mrtvo?* (Subiaco, 1973).

² Slijedeće podatke navodimo najviše prema članku što ga je napisao Dominik Nothomb (nav. dj., 69—83).

³ To je jedna od misli vodilja koncilskog dekreta o misijskoj djelatnosti Crkve *Ad gentes*. U njemu se posebno obavezuju »Redovničke zajednice, koje surađuju kod zasađivanja Crkve, posvema prožete mističnim bogatstvima kojima se odlikuje redovnička predaja Crkve, neka nastoje da ta bogatstva pokažu i predaju prema naravi i sposobnosti svakog pojedinog naroda. Neka pažljivo razmotre kako bi se u kršćanski redovnički život mogle preuzeti asketske i kontemplativne predaje, koje je Bog gdjekada usadio u drevne kulture već prije propovijedanja Evanđelja« (18).

⁴ Mnogo istine ima u nedavnoj izjavi generala Mobutua, predsjednika Zaira: »Naši preci shvatili su da iznad svega ima jedno Najviše Biće. A Zapad je, u ime civilizacije, došao sve pomesti. Ali Zapad nije primio od Boga mandat da svim rasama i narodima nametne svoj način poimanja Boga i molitve.«

rodlogu za što se osobito trudio poznati misiolog otilijanac p. Toma Ohm († 1962).⁵ On je neprestano pledirao ne samo za akomodaciju već i za »adkulturaciju« misijskog djelovanja među »poganskim« narodima, što je došlo do punog izražaja na II. vatikanskom saboru i što se sada svestrano provodi.

Polazne točke u doživljavanju Boga

Najprije treba istaknuti da postoji više Afrika. Čitav je sjeverni dio muslimanski i djelomično kršćanski (Etiopija). Na jugu prevladava kršćanstvo, samo, na žalost, na način koji nam nije na diku. Autohtone se afričke religije mogu proučavati samo u srednjem pojasu kontinenta, u t. zv. crnoj Africi. Ti su krajevi dugo bili nepristupačni, a još teže se uživjeti u shvaćanje dotičnih naroda. Tko im prilazi sa svojih evropskih pozicija te ih sudi u tom svjetlu, ne samo da mu religijska doživljavanja crnačkih plemena ostaju neshvatljivima već im redovito nanosi i razne krivice barem u teoriji.⁶ Uz to treba uvijek imati na pameti da je vrlo teško prodrijeti u stvarno doživljavanje vjere drugih pa i kad se radi o naravnim religijama. Još je teže to doživljavanje opisati,⁷ pogotovo kad u primitivnim jezicima gotovo nema pojmovnih izraza za tako suptilne osjećaje i pojave.

Kao prvu i temelju činjenicu valja ovdje navesti da afrički narodi — dok su, ili dok su bili, izvan muslimanskog i kršćanskog upliva — ne znaju za bilo kakvu objavu svoga velikog Boga. To ime i u ovom slučaju možemo pisati velikim slovom, jer je, uza svu raznolikost predodžaba i imena, crnačka duša čvrsto uvjereni u postojanje osobnog božanstva koje je sve stvorilo i svime vrhovnički upravlja. Unatoč vrlo raširenom animizmu, koji u mnogim predmetima i pojavama gleda duhove, uzalud bi se tražilo kakvo svjedočanstvo da se je vrhovno božanstvo nekome ukazalo.⁸ Nikada se u crnoj Africi nije pojavio netko tko bi tvrdio da mu je Bog nešto objavio, bilo samo za njega, bilo da to kao posrednik priopći i drugima. Ruandski Bog Stvoritelj, Imaana Rurema, ništa nije ljudima otkrio o sebi ni o svojim nacrtima. Ne po-

⁵ Ima mnogo njegovih knjiga i rasprava u tom smislu, počevši od disertacije koju je izradio god. 1924. kod poznatog tomiste M. Grabmanna pod naslovom: *Die Stellung der Heiden zu Natur und Übernatur nach dem hl. Thomas von Aquin* do zadnjega velikog djela od 900 stranica: *Macht zu Jüngern alle Völker — Theorie der Mission* (1962). Usp. M. J. Schultz, *Tendenzen der Theologie im 20. Jahrhundert*, Stuttgart, 1967, 404—8.

⁶ Dakako, imamo pravo sve religiozne pojave u svijetu promatrati sa svoga kršćanskog stanovišta, jer inače: što bi značilo naše uvjerenje da je naša vjera najsavršenija i dapače jedino ispravna? Koliko god se treba obazirati na naravne religije i kod evangelizacije na njima graditi, ipak su takva shvaćanja Boga samo iskre koje su bliže ili dalje odletjele s vatre praobjave. S pravom su, dakle, sve vjerske istine i njihove konkretizacije stari (npr. već sv. Justin) uzimali kao »Lógos spermatikós«, t. j. Božja Riječ rasuta kao sjemenje po svemu svijetu, u srcima svih ljudi.

⁷ Znamo s koliko muke opisuju svoje mističke zanose i najveći kršćanski mistici, na pr. sv. Ivan od Križa. Ne zovu uzalud najviše stadije mističnog doživljavanja »noćima«.

⁸ Značajno je da isto vrijedi i za pokojne. Poznato je da se na pr. u Ruandi štuje svaki pokojni (muzimu), ali ni govora da se taj više javlja bilo kome.

stoji ni bilo kakav dokument ili znak da se među tim ljudima pojavio neki prorok koji bi nastupao ili nešto tražio u ime velikog Boga. Koliko god crnci — raznim imenima za vrhovno božanstvo, a tako i religioznim poslovicama i mitovima — izražavaju uvjerenje da im je Bog blizu, ipak nema u njih govora o njegovu neposrednom doživljavanju.

Iako se gornja činjenica na prvi pogled pričinja negativnom, nije teško uočiti da baš ta »tabula rasa« bilo kakve Božje objave pruža prikladnu podlogu za navještaj Radosne vijesti, koju je Sin Božji donio na svijet. U tome još više pomaže zapažanje koliko je u afričkom mentalitetu i tradiciji uvriježen sveobuhvatni princip uzročnosti. Crna Afrika ne zna za slučajnost i svi su uvjereni u božanski zahvat pri stvaranju svijeta i svih njegovih sila. Iako je to predočavanje još tako naivno te nam se čini djetinjasto, Afrikancu je sve na svijetu proizvod višeg Bića koje je sakriveno i daleko, ali je očito po svojem djelovanju i upravljanju. Još dublje je u afričkoj duši usađeno uvjerenje da je sve što tvori i okružuje ljudski život ne samo u vezi s mnogovrsnim duhovima, nego konačno da je ovisno o vrhovnom Bogu. Od kada mu se probudi svijest sve do smrti crnac živi na temelju općeg iskustva da raznim duhovima duguje svoje rođenje i rast, hod i govor, radost i žalost, posao i trud, cvat i plodnost, natjecanje i suparništvo, obilnost i glad, bolest i ozdravljenje, plemenske saveze i izdaje, nepredviđene sreće i nepogode, starost i smrt. Na vrhu svih tih imaana stoji veliki Imaana, osobni i jedincati. Značajno je da se tom Imaani pripisuju samo dobra svojstva i da od njega dolazi sve što je dobro. To je uvjerenje stvorilo mnogo pridjeva koje su Afrikanci povezali uz Imaana i njegove oznake.⁹ Izrazi su to ljudi koji su najuže povezani s prirodom i s tijekovima njezina života pa sve dovode u vezu s Bogom.

Ni afričkog čovjeka nije moglo mimoći teško pitanje o porijeklu i često sudbonosnom uplivu zala koja ga okružuju. Njihov mu je postanak posve zagonetan i njihovo ga djelovanje zbunjuje. Iza tih zala on gleda tisuće raznih uzročnika među koje ubraja i svoje pokojnike, zle osobe, predmijevane trovatelje, prekršene zakone, izazvane prirodne sile i tako u nedogled. U svakom slučaju, svi se ti uzročnici zla i pojedinih zala ne mogu u crnačkim očima mjeriti s dobrim Bogom koji je izvor svakoga dobra i bez kojega nema sreće i oslobođenja od raznih zala. Dobročudni Bog pruža čovjeku svaku sreću i prati ga u njegovu blagostanju. Nije to daleki i nepristupačni Bog, kao Aristotelovo najviše Biće, Platonova najveća Ideja ili Veliki arhitekt deista, a još manje tobožnje iznašašće ljudske alijenacije kakvu materijalizam pripisuje onima koji vjeruju. Uz vrlo rašireno mišljenje da se vrhovni Bog nije nikome objavio, crncima je on ipak posve bliz svojim zahvatima i darovima.¹⁰

⁹ Yankamiye je Bog koji se brine za mene, Habyarimaana daje ženi plodnost, Harzimaana osigurava zdravlje i sreću, Hakuzimaana čini da se postaje visokim, Havugimaana pospješuje dar govora, Iraguha je onaj koji daje, Mbarushimaana je čovjeku uvijek naklonjen itd.

¹⁰ U tom pogledu najjasnije svjedočanstvo u raznim inačicama pruža vrlo rašireni izraz »kugira Imaana«, koji se doslovno može prevesti: imati Boga. Neka je ta riječ ponekad i banalna, ali uvijek znači dvoje: imati sreću i imati sa sobom Boga. Sreća i vrhovni Bog u misli crnaca tvore nedjeljivu cjelinu.

Sadržaj doživljavanja Boga

Često se govori o fetišizmu, magičnosti, čarobnjaštvu i sličnim pojavama u naravnim religijama, ali se ne može tajiti da te religije znaju i za mnoge pozitivne stvarnosti i činioce. Ti su izraženi i u imenima koja afrički narodi daju najvišem Biću.¹¹ Jedno od najraširenijih imena jest »Nzambi«, što može značiti: onaj koji djeluje. Jedno se drugo često ime, »Leza«, može prevesti: najmoćniji, a »Mulungu« ili »Mungu« bio bi onaj koji dolazi, što znači i ime »Kalunga«. »Mukulu« je Pradavni, a »Mvidi« je Duh. Ruandski »Imaana« ima nejasnu etimologiju, no obično se prevodi kao Biće koje ima puno spoznaje svega, a dom Muzungu u jednoj ozbiljnoj studiji dokazuje da »Imaana« znači Dobrotu.¹²

Na temelju tih i toliko drugih naziva može se ustanoviti kako nemaju pravo oni površni promatrači afričke religioznosti koji misle da crnac u svojim odnosima s Bogom ne zna za osjećajnost. Naprotiv, on pred Bogom Stvoriteljem i naočigled njegove providnosti osjeća posve prisno i bezuvjetno povjerenje za kakvo u civilizacijom nepokvareni narodi naročito sposobni. Dobrota koju Afrikanci gledaju u svome Bogu zaista je blagohotna i nadasve korisna. Božja dobrota dariva, a ničega ne treba. Ta je dobrota jednostrana, iskazuje je samo Bog koji i ne očekuje da mu se uzvrat. On je velikodušan, ali ne pruža prijateljstvo niti omogućuje čovjeku sjedinjenje s njim. O Božjoj dobroti govore razni nazivi¹³ za Boga i još više narodne poslovice o njemu.¹⁴ Za Afrikanca je Bog izvor svih dobrih stvari koje čovjek može posjedovati na zemlji: bogatstvo, djecu, rodnu ljetinu, stoku, ugled, uspjeh, naklonost moćnih, dug život... Stoga je Bog Biće koje je za svakog čovjeka najvažnije. Tko Boga ima sa sobom taj može biti siguran da mu je na raspolaganju sva sreća koju čovjek može poželjeti ako mu je kao stvoru dostupna. Od Boga ne može doći nikakvo zlo, on ne čini zla, ne može biti nego dobar. Stoga je u crnoj Africi, čini se, nepoznat osjećaj straha pred velikim Bogom, sasvim drukčije nego pred duhovima i njihovim uplivima. Koliko i kako crnci doživljavaju Boga, najbolje se vidi iz svojstava koja mu pripisuju. U njih prevladava uvjerenje da je Bog ujedno transcendentan i imanentan. Dakako, oni ne znaju za te naše pojmove; ali na pr. nebeski svod za njih nije mjesto koje bi Boga zatvorilo, jer je nemoguće njega negdje zatvoriti i bilo kako mu ograničiti djelovanje. Nebeski se svod u Africi radije smatra znakom Božje sveobuhvatnosti. Među crncima je rasprostranjen mit da se je Bog nekada davno udaljio od ljudi. Suprotno Bibliji, nije Bog istjerao čovjeka iz zemaljskog raja,

¹¹ Za afrički Katehetski institut dom Alexis Kagame (Butare, 1968) istraživao je i sastavio popis Božjih imena u jezicima Bantu.

¹² Narod mnogo upotrebljava pozdrave koji svjedoče o uvjerenju u Božju dobrotu: Imaj Boga, Bog bio s tobom, Neka te Bog čuva, Živio s Bogom, itd.

¹³ Na pr. Rugaba je onaj koji velikodušno dijeli, Rwagisha daje sreću, Rugira najvjerojatnije znači Božju providnost.

¹⁴ Na pr.: Vjetar neće iščupati grm koji Bog označi; neprijatelj ti kopa jamu, ali Bog ti pruža izlaz; Bog ima veoma duge ruke (da te brani); Bog daje badava, on ne prodaje; Bog ne voli ugovore; uzalud je rastvarati oči, važno je da te Bog vidi; i u oskudici Bog pokazuje gdje ćeš se opskrbiti; Božja je provalija bolja od ravnice koja godi tvom oku, i sl.

već je čovjek potjerao Boga sa zemlje. Nekada je Bog dolazio i razgovarao s ljudima, a sada se povukao na nebo.¹⁵

Božja se transcendentnost i imanentnost u mislima Afrikanaca tako isprepliću da im je on u isto doba bliz i dalek. Za Ruandane se slobodno može kazati da u stvari, iako ne u izrazu, znaju za skolastičku distinkciju prema kojoj je Bog u svemu »causa prima«, a sve druge mogu biti samo »causae secundae«. Dakako, tu Božju prisutnost i djelatnost s prirodom povezani narodi smatraju sasvim konkretno i utilitaristički: kad nastupi sreća, Bog je tu; kad se ona povuče, znači da je Bog otišao. Ali Bog se uvijek iznova vraća pa je u Ruandi udomaćena uzrečica: »Bog dan prolazi drugdje, ali se vraća u Ruandu da provede noć«. Pri tome se nikako ne misli da je dan nesretan, a noć sretna, nego da Bog dugo ne izbiva. Ruanda smatra sebe sretnom zemljom, dapače jedinom zemljom gdje je čovjeku dobro, jer se prema mišljenju domorodaca Bog u njoj osjeća kao kod kuće.

Što se tiče svrhe čovjeka, crnci i ne slute da se ta postizava poslije smrti. Bog im uopće nije konačna svrha,¹⁶ ne predviđaju da će ga dostići na drugom svijetu niti se boje da će trpjeti zbog izostalog susreta s njim. U Africi se korist od Boga i njegove dobrohotnosti obistinjuje samo na zemlji. Time se ne smije ni najmanje staviti u sumnju njihova nepokolebiva vjera u prekogrobni život: poslije smrti svatko će se naći sa svojim precima i možda s mitskim herojima svoga plemena. Nigdje nema spomena da bi pokojni ušao u neko Božje kraljevstvo. Bog ne prebiva ondje gdje se nalaze mrtvi.¹⁷ Ondje će pokojnici biti od Boga mnogo više udaljeni nego što su bili kad su se nalazili na zemlji. Istina, Bog svakome određuje trenutak smrti, ali time ujedno čovjek zauvijek izgubi mogućnost da »posjeduje Boga«.

Takvo je shvaćanje prekogrobnog života bez sumnje u vezi s crnačkim gledanjem na grijeh. Za njih bilo koje moralno zlo ne dostiže do Boga, baš kako to ne uspijeva ni materijalnom zlu. Grijeh Boga ne vrijeđa, kao da ga uopće ne dira. Jednako tako ni kreposna djela ne donose Bogu nikakve časti. Stoga u Africi malo znaju za Božje milosrđe u smislu da Bog čovjeku oprašta grijehe i da s njim uspostavlja prijateljstvo koje je grijehom prekinuto. Crnci znaju mnogo legendi o milosrdnom Bogu, ali samo u smislu da Bog svoje blagodati dijeli onima kojima hoće. Bog je dobar i stoga se treba u njega uzdati, no nitko ne može zaslužiti njegovu dobrohotnost.¹⁸ Boga se ne tiču ni naši grijesi, ni naše kreposti; uopće ga to ne zanima. Stoga, ako se tu može govoriti o doživ-

¹⁵ Istraživač J. V. Taylor tvrdi da se taj mit u raznim oblicima susreće na sve četiri strane Afrike.

¹⁶ Kao kod ostalih zapažanja, ni to ne smijemo smatrati jednoznačnim. Kod naravnih religija, koje se podržavaju samo usmenom predajom bez pisane riječi i bez bilo kakva učiteljstva, često nalazimo raznovrsne inačice pa i suprotnosti. Tako je afrički animizam negdje toliko izrazit da je R. Clement kod plemena Minianka našao ovo uvjerenje: Svaki je čovjek u času začeca primio od Boga »iskru života« koja se poslije smrti vraća Bogu.

¹⁷ To se mišljenje donekle podudara s uvjerenjem izabranog naroda prije mudrosnih knjiga kad i Biblija crta »šeol« najcrnijim bojama.

¹⁸ Jedna afrička poslovice kaže: Božji se blagoslov ne zazivlje, on dolazi sam od sebe.

ljavanju Boga, onda se ono ostvaruje na razini primljenih darova, a ne na temelju ljudske moralnosti.

Afrička dakle religiozna tradicija, uzeta u cjelini, zna za velikoga i dobrog Boga koji je čovjeku u prvom redu koristan, a i potreban da u »životu uspije i bude sretan. Božji darovi su posve zemaljski i poslije smrti prestaju.¹⁹ Katkada su ti darovi brojni, katkada rijetki, jer ih Bog dijeli prema svojoj volji; prema tome je on čovjeku blizu ili daleko.

Kako Afrikanci mole?

Afričko se shvaćanje i doživljavanje Boga odražava i u njihovim molitvama. Sve afričke etničke skupine i religije imaju vrlo razvijen kult, osobito prema mrtvima. U njemu ništa nije ispušteno: žrtve, prinosi, ceremonije, molitve, pjevanje, plesanje, svete gozbe zajedništva, obredi inicijacije, ovlaštene žreci, određena pravila i slično. No žrtve se rijetko upravljaju samomu Bogu, a isto tako se na nj odnosi manji broj crnačkih molitava. Malo ima javnih molitava Bogu, kojemu se češće obraća pojedinac. Kad to čini, onda to čini vrlo srdačno i pouzdano.²⁰

Odsustvo se organiziranog kulta, pa prema tome liturgije i žrtava prikazanih Bogu, obrazlaže crnačkim pojmovanjem vrhovnog Bića. Bog je Bog. Ništa mu ne treba, on sve posjeduje. Budući da ga grijeh ne vrijeđa, ne osjeća se potreba da ga se ublaži molitvama i žrtvama. Čovjek ne može Bogu ništa ponuditi pa ni svoju ljubav. Nikome ne pada na pamet da napusti svakodnevni život u želji da se posveti traženju Boga, da uđe u njegovu službu ili intimnost. Za Afrikanca ne postoji osoban susret s Bogom, susret koji bi vodio u izmjenju ljubavi i međusobnog darivanja. Njemu je Bog dobar i kao takav koristan, ali samo u ovzemnim potrebama.²¹ Ta je Božja susretljivost prema čovjeku sama po sebi razumljiva tako da čini suvišnom svako ljudsko nastojanje pa i molitvu za Božje darove. Nije to znak nekog fatalizma već radije osjećaj posvemašnje ovisnosti o Bogu i njegovoj dobroti. Moglo bi se gotovo reći da je Bog Afrikancu sve.

Crnci rado govore o Bogu; oni mu se često i obraćaju, katkada i s puno pouzdanja, ali samo da ga imaju za sebe, da im pomaže pri svakom pohvatu. Primaju Božje darove sa zahvalnošću, ali i ne misle da mu uzvrate. Njihov Bog ne treba čovjeka, stoga ga i ne zove za bilo koji svoj naum, ne otkriva mu svoje tajne i želje. U crnačkim je molitvama gotovo posve odsutan osjećaj da može doći do razgovora s Bogom, što kršćansku molitvu čini tako bogatom i lijepom. Afrikanac ne bi sam po sebi nikada došao do toga da se moli ili čak posveti Bogu sa svrhom da bude posvećeno Božje ime, da dođe Božje kraljevstvo i da se vrši Božja volja. Za sve to on treba Krista i njegovu Crkvu.

¹⁹ Ovdje mi padaju na pamet razni izrazi psalama kao na pr. kad ps 6,6 govori Bogu: Jer među mrtvima tko te se sjeća, u Podzemlju tko ti hvale pjeva?

²⁰ Isto potvrđuju ovi izrazi koji se u Ruandi upotrebljavaju u vezi s Božjim imenom: Pitam od Boga; Molim da me Bog sačuva; On je onaj koga zazivam; Klanjam se onome koji me sluša; Zahvaljujem Bogu, itd.

²¹ Prema nekima, takvo utilitarističko shvaćanje Boga tumači zašto crnački intelektualci lako napuštaju svoju pradjedovsku vjeru netom otkriju kako im ta ne koristi da uspiju ili da se obogate.